

BİBLİYOGRAFYA :

Ziriklî, *el-A'âm*, I, 196-197; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 82; H. Däiber, *Bibliography of Islamic Philosophy*, Leiden-Boston 1999, I, 23-26; Abdülhay Muhammed Kâbil, "Fî Zikrâ vefâtî'd-dukutür Ahmed Fuâd el-Ehvânî", *el-Fikrû'l-mu'âşır*, sy. 74, Kahire 1971, s. 94-97; Muhammed el-Cevâdî, "el-Ehvânî, Ahmed Fuâd", *Mv.ACÜ*, II, 542-545; A. von Kügelgen, "Al-Ahwânî, Ahmed Fuâd", *Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2008, fas. 2, s. 51-52.

M. CÜNEYT KAYA

EKENSÛS

(أَكْسُوس)

Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed
Ekensûs el-Kensûsî
(ö. 1294/1877)

**Faşlı devlet adamı,
tarihçi, sûfî, edip ve şair.**

1211'de (1796) Fas'ın güneybatısındaki Sûs bölgesinde doğdu. Soylarını Ca'fer b. Ebû Talib'e dayandırdıklarından kendilerine Ca'ferîler adı verilen Berberî İda vû Kensûs kabilesine mensuptur. Küçük yaşta yetim kaldı. Öğrenimine Temgrût'ta dayılarının bulunduğu Nâsiriyye Zâviyesi'nde başladı, burada temel dinî bilgileri öğrendi ve Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. 1814'te Fas şehrine giderek Karaviyyîn Medresesi'nde İbn Abdüsselâm ed-Der'î, İbnü'l-Hâc es-Sülemî, Muhammed b. Amr ez-Zervâlî, Kadı Ebû Abdullah Sîdî Muhammed b. Mansûr eş-Şeşâvenî, Ahmed b. Şeyh et-Tâvûdî, İbn Süde el-Mürri, Abdülkâdir b. Ahmed el-Kûhin el-Fâsî, İbn Merîde es-Serâğînî el-Merrâküşî, Sîdî el-Hâc et-Tihâmî gibi âlimlerden sekiz yıl ders okudu. Dinî ilimlerin yanı sıra lûgat ilimlerinde de zamanın önemli âlimleri arasına girdi. Ayrıca tasavvuf, edebiyat, tarih, matematik, tıp ve kimya ile ilgilendi. Medrese yıllarında, daha sonra vezirlik yapacak olan ve devlet görevine getirilmesinde etkisi bulunan Muhammed b. İdris el-Amrâvî ile tanıştı, onunla yaptığı edebî tartışmalarıyla şöhret kazandı.

Ekensûs, Filâfî Sultanı Mevlây Süleyman tarafından önce kâtip olarak görevlendirildi, ardından vezirliğe tayin edildi (1235/1820). 1234'te (1819) ortaya çıkan ve bastırılmayan Berberî isyanları sırasında sultanın elçisi sıfatıyla Tıtvân, Selâ, Kasrûlkebîr gibi şehirlere giderek ülkede birlik, güvenlik ve istikrarın sağlanması için büyük çaba sarfetti. Mevlây Süleyman'ın ölümünden sonra tahta geçen Mevlây Abdurrahman b. Hişâm da onu vezirlik makamında bıraktı. Kendisine yakınlık

gösterip özellikle Mevlây Süleyman'ın izlediği politikalar hakkında bilgi edindi. Ancak rakipleri tarafından yürütülen propagandanın ve özellikle Mevlây Süleyman'ın çocuklarını desteklediği hakkındaki ithamların etkisinde kalan Mevlây Abdurrahman onu vezirlikten uzaklaştırdı. Ekensûs, Merakeş'e giderek (sultan tarafından sürgün gönderildiği de söylenir) oraya yerleşti; irşad, tedris ve telif çalışmalarıyla meşgul oldu. Ticânîyye tarikatına intisap etti ve Merakeş'te Mevâsîn semtinde zamanla ilim merkezi haline gelen bir zâviye yaptırdı (1262/1846). Aralıklarla Fas şehrine gidip gelen Ekensûs bir sûfî olarak yaklaşık elli yıl irşad faaliyetinde bulundu. Sûs bölgesinin tamamında tarikatının yayılmasını sağladı ve Ticânîyye'nin en önemli isimlerinden biri haline geldi. Ayrıca çok sayıda talebe yetiştirdi. Ölmeden iki yıl önce gözlerini kaybetti. Merakeş'te vefat eden Ekensûs'un (29 Muharrem 1294 / 13 Şubat 1877), Bâbürrub dışında bulunan Süheylî Kabristanı'ndaki mezarı müridlerinin önemli ziyaretgâhlarından biridir. Dinî ilimlerin yanı sıra dil ilimleri, tasavvuf, tarih, edebiyat, ilm-i felek, kimya ve riyâzî ilimler alanında da temayüz eden Ekensûs aynı zamanda önemli bir şairdir. Haccûcî el-Mağribî, *Behcetü'n-nüfûs bi-zikri menâkıbi Sîdî Muḥammed b. Ekensûs* adıyla bir eser kaleme almıştır.

Eserleri. 1. el-Ceyşü'l-âremremü'l-ḥumâsî fî devleti evlâdi Mevlânâ 'Alî es-Sicilmâsî. Ekensûs, şöhretini daha çok Fas tarihini fetihten kendi zamanına kadar getirdiği, diğer müslüman devletlere de kısaca yer verdiği iki ciltlik bu eserine borçludur. Eserini Filâfî Hükümdarı IV. Mevlây Muhammed'in isteği ve onun veziri Muhammed Tayyib b. Yemânî'nin teşvikiyle yazmış, 15 Şâban 1283 (23 Aralık 1866) tarihinde tamamlayıp sultana ithaf etmiştir. Müellif, özellikle Filâfî hânedanı tarihi için son derece önemli bir kaynak olan kitabını Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, İfrenî, Zeyyânî gibi Mağrib tarihçilerinin eserlerinin yanı sıra kendi gözlemlerinden, kâtiplik ve vezirlik görevleri sırasında kolayca ulaşabildiği resmî belgelerden yararlanarak hazırlamıştır. Muhtemelen Diyarbekrî'nin *Târiḥu'l-ḥamis*'inin adından etkilenerek 1822 yılına kadar getirdiği İslâm tarihi kitabını İslâm ordusunun beşli düzenine (hamîs) göre tertip edip "Mukaddime, Meymene, Meysere, Kalp ve Sâka" bölümlerine ayırmıştır. "Mukaddime"de (öncü birlikler) evrenin yaratılışından kısaca bahsettikten sonra imâmet-i uzmâ ve hilâfet hukukunu, imam, halife ve sultan

arasındaki farkları anlatmaktadır. "Meymene" (sağ cenah) bölümünü Doğu İslâm dünyasının tarihine ayırmış, Asr-ı saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler ve Osmanlılar hakkında kısa bilgiler vermiştir. "Meysere" (sol cenah) başlığını taşıyan üçüncü bölümde Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm süren İdrisîler, Endülüs Emevîleri, Murâbitlar, Muvahhidler, Hafsîler, Merînîler ve Sa'dîler'i ele almıştır. Eserinin amacını oluşturan "Kalp" (merkez birlikleri) bölümünde ise Muhammed eş-Şerîf'ten IV. Muhammed'e kadar Filâfî hânedanı tarihini geniş biçimde kaleme almıştır. Bu bölümde sultanlara, bunların zamanındaki siyasî olaylara, önemli şahsiyetlere, ülkede vuku bulan isyanlara, büyük şehirlere ve kamu yapılarına dair bilgiler aktarmaktadır. "Sâka" (artçı kuvvetler) başlıklı son bölümde sultanların ve devlet erkânının görevlerinden bahsetmiş, ayrıca bazı vezirlerin ve saray ricâlînin biyografilerine yer vermiştir. Eserin "Mukaddime" ile "Sâka" dışındaki bölümlerinde büyük bayrakları ve her bayrağın altında sancakları içine alan kısımlar bulunmaktadır. Bayrakla devlet, sancakla sultan kastedilmiştir. Her hükümdarın sancağı onun şahsiyet ve siyasetini temsil eden rengi taşımaktadır (beyaz fazilet ve mükemmelliğin, siyah gurur ve istibdadın, kırmızı cesaret ve otoritenin, sarı zevk ve eğlencenin, yeşil adaletin, mavi adaletsizliğin sembolü kabul edilmiştir). Önce Abdülkerîm b. Arabî'nin tashihiyle iki bölüm halinde taşbaskı olarak yayımlanan eser (Fas 1336/1918), daha sonra müellifin torunlarından Ahmed b. Yûsuf el-Kensûsî tarafından yeniden neşredilmiştir (Merakeş 1421/2000). Bazı tarihçiler, kitaplarında veya yazdıkları müstakil risâlelerde *el-Ceyşü'l-âremrem*'e çeşitli eleştiriler yöneltmişlerdir (Menûnî, II, 95, 103). **2. el-Cevâbü'l-müskit fi'r-red 'alâ men tekelleme fî ḥarîki'l-İmâm et-Ticânî bilâ tesebbüt.** Ticânîyye tarikatını savunmak amacıyla Kâdiriyye şeyhi Ahmed Bekkây b. Muhammed b. Muhtâr el-Küntî'nin *Fethu'l-kuddûs fi'r-red 'alâ Ebî 'Abdillâh Muḥammed Ekensûs* adlı eserine reddiye olarak yazılmıştır (Tunus 1307; Cezayir 1331/1913). **3. el-Hulelü'z-zencefuriyye fi'l-ecvibe 'ani'l-es'ile-ti't-Ṭayfûriyye** (Tunus 1312/1894). **4. el-Maḳâmetü'l-Kensûsiyye.** Aynı zamanda bir divan sahibi olan Ekensûs'un Rabat'ta el-Hizânetü'l-âmme'de ve torunlarının kütüphanelerinde divanı ve çeşitli konularda henüz yayımlanmamış eserleri ve risâleleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları

şunlardır: *Tahkîkû'l-Kâmûsî'l-muḥîṭ*, *Hüsâmû'l-intişâr fî vezâreti Benî 'İş-rîne'l-enşâr*, *Ḥamâ'ilû'l-verd ve'n-nis-rîn fî beyti ebnâ'i 'İşrîn*, *el-Ecvibetü't-Tûnisîyye*, *Te'lîf fî 'ilmi'l-kîmyâ*, *Şerḥu Kaşîdeti'z-Zeyyânî*, *Taşḥîḥu'l-ğays*, *el-Bedî' fî 'ilmi't-ta'dîl* (eserlerinin bir listesi için bk. Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, II, 634).

BİBLİYOGRAFYA :

Kensûsî [Ekensûs], *el-Ceyşü'l-âremremû'l-hu-mâsî fî devleti evlâdi Mevlânâ 'Alî es-Sicilmâsî* (nşr. Ahmed b. Yûsuf el-Kensûsî), Merakeş, ts. (el-Matbaatü'l-varakâtü'l-vataniyye), tür.yer.; Se-lâvî, *el-İstikşâ*, VIII, 97, 102, 120-122, 132-138, 148-158, 163, 170; E. Lévi-Provençal, *Les histo-riens des Chorfa*, Paris 1922, s. 27-30, 200-215, 353-354, 363, 398, 404, 468; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 404; Ahmed Tarabîn, *el-Târîḥ ve'l-mü'er-riḥûne'l-'Arab fî'l-aşri'l-ḥadîs*, Dimaşk 1970, s. 198-201; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, VII, 8-9; İbrâhîm Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîḥ*, Dârül-beyzâ 1405/1985, III, 128-172; Muhammed el-Me-nûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabîyye li-târîḥi'l-Mağrib*, Muhammediye 1410/1989, II, 93-95, 103, 109, 132-133, 136, 155; Zarîf Muhammed, *Târîḥu'l-fikri's-siyâsî bi'l-Mağrib*, Dârülbeyzâ 1989, s. 123-127; Abdüllatif Hüsni, *el-Uşûlû'l-fikriyye li-neş'eti'l-vataniyyeti'l-Mağribiyye*, Dârülbey-zâ 1991, s. 16-19, 50, 55-57, 60, 94-99, 102, 193-194, 205-206, 236-237; Abdullah Kennûn, *Mevsû'atü meşâhiri ricâlî'l-Mağrib*, Beyrut 1414/1994, I/4, s. 3-31; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde, *İḥâfû'l-muḥâli' bi-vefeyâtü a'lâmi'l-karnî's-şâlis 'aşer ve'r-râbi'* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1997, I, 1294; Muhammed b. Muham-med el-Hacûcî el-Hasenî, *İḥâfû ehli'l-merâtibi'l-'irfâniyye bi-zikri ba'zi ricâlî'l-tarîkati'l-Ticâniyye* (nşr. Muhammed er-Râdî Kennûn el-Hasenî), Rabat, ts. (Dârü'l-emân), III, 786-1143; *Mu.M*, IV, 109-110; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, "Ekensûs", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1410/1989, II, 632-634; Ahmed Mütefekkir, "Ekensûs, Muhammed Aḥ-med", *Mu.AU*, II, 293-296.

İSMÂİL CERAN

İsmâil
b. Ali
el-Ekva'

ardından fikirleri ve mücadelesi yüzün-den İmam Yahyâ Hamîdüddin döneminde ağabeyi Muhammed b. Ali ile beraber 1944'te tutuklanıp cezaevine konuldu. 1946'da tahliyesinden sonra 1948'de ger-çekleşen ayaklanma başarısızlığa uğra-yınca ikinci defa tutuklandı. Üç yıl süren tutukluğunun ardından İmam Ahmed b. Yahyâ'nın izniyle hapisten çıktı, eğitim ve öğretim amacıyla İngiliz idaresindeki Aden şehrine gitti. Burada bir yandan öğretmenlik yaparken diğer yandan iki önemli siyasetçi Ahmed Muhammed Nu'mân ve Muhammed Mahmûd ez-Zübey-rî ile görüştü, onların hareketine destek verdi. Daha sonra Mısır'da, Suriye'de ve hac vazifesini yerine getirmek üzere Mekke'de bulundu. 1961'de Yemen'e döndü ve Rusya'ya diplomat olarak gönderildi. Cumhuriyet rejiminin kurulduğu 1962 devrimine kadar bu görevini sürdürdü. Yemen'e dönünce Cumhuriyet yönetimi tarafından Kahire büyükelçiliğinde kültür ataşeliğine tayin edildi. 1964 yılından iti-baren Dışişleri Bakanlığı bünyesinde mas-lahatgüzarlık, elçilik, büyükelçilik, Dışişleri bakan yardımcılığı gibi vazifelerde bulun-du. Kadı Abdurrahman İryânî'nin (Eryânî) yönetime gelmesinin ardından kurulan yeni hükümette son olarak Enformasyon bakanlığı görevini üstlendi. Hükümetin 1969'da istifası üzerine siyaseti bıraktı ve uzun zamandan beri uzak kaldığı ilmi fa-liyetlerine geri döndü.

Ekva' yazma eserleri ve tarihî değeri olan kitapları koruma altına almak ama-cıyla bir müessese kurdu. Sonraları el-Hey'etü'l-âmmе li'l-âsâr ve dûri'l-kütüb ismiyle anılan bu kurumun başkanlığını 1990'da emekliye ayrılncaya kadar yürüt-tü. Başkanlığı süresince vaktinin çoğunu ilmi araştırma, neşir ve arkeolojik çalışma-lara ilişkin uluslar arası kongrelere katıl-maya ayırdı. Başta Arap ülkeleri olmak üzere birçok Avrupa ülkesine ve Amerika

Birleşik Devletleri'ne ilmi seyahatler yaptı. Yine bu görevi sırasında Yemen Arkeoloji Müzesi'ni kurdu. Bu vesileyle Yemen'de tarihî eserlerin restorasyonuna katkı sağ-ladı; çalışmalar neticesinde kaybolmaya yüz tutmuş olan nâdir eser ve yazmalar ortaya çıkarıldı. 1972'de San'a Ulucamii'nin restorasyonu esnasında bulunan ve dünyada en eski Kur'an nüshası olarak ka-bul edilen yazma nüshalara bu çalışmalar sırasında ulaşıldı. İsmâil b. Ali el-Ekva' 20 Şevval 1429 (21 Ekim 2008) tarihinde ve-fat etti. Yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren ve çok sayıda projeye katkı sağla-yan Ekva' uluslar arası birçok kuruluş ta-rafından ödüllendirilmiştir (<http://www.ircica.org/ircica-award-for-patronage-in-the-preservation-of-cultural-heritage-and-promotion-of-research-2003/irc489.aspx>; http://www.akdn.org/akaa_award9_awards_detail4.asp).

Eserleri. 1. *Neşvân b. Sa'îd el-Him-yerî* (Beyrut 1985). Zeydî âlimi ve şair Neşvân'a dair bir eserdir. 2. *el-Emsâlû'l-Yemânîyye* (I-II, Beyrut 1968; Beyrut-San'a 1405/1984). Atasözlerini ve deyimleri alfabetik sırayla açıklayan bir çalışmadır. 3. *el-İmâm Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr ve kitâbühü el-'Avâsım ve'l-kavâsım* (Amman 1988; Beyrut 1418/1997). Yemenli Zeydî-Selefi âlimi Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr'in (ö. 840/1436) hayatı ve adı geçen eseriyle il-gilidir. 4. *Hicerü'l-'ilm ve me'âklüh fi'l-Yemen* (I-V, Beyrut-Dimaşk 1416/1995). Müellifin 1970'te başlayarak üzerinde uzun yıllar çalıştığı bu ansiklopedik eser-de Yemen'de ilmi amaçlarla hicret edi-len, ilim kalesi olarak adlandırılacak 500 civarında merkezden ve buralarda yeti-şen âlimlerden bahsedilmektedir. Ayrıca Yemen'deki Ehl-i sünnet ulemâsı hak-kında geniş bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Müellif eserine *el-Müstedrek 'alâ hiceri'l-'ilm ve me'âklüh fi'l-Ye-men* adıyla bir zeyil yazarak (Beyrut-Dı-maşk 1424/2003) önceki baskıda yapılan hataları düzeltilmiş ve eksiklikleri ta-mamlamıştır. 5. *ed-Devletü'r-Resûliyye fi'l-Yemen*, 626-858/1228-1454 (Aden 2003). 6. *Zeydiyye: Neş'etühâ ve mu'tekadâtühâ* (Beyrut 1412/1992, 1417/1997, 1421/2000). 7. *el-Medârisü'l-İslâmiyye fi'l-Yemen* (Dimaşk 1980; Beyrut 1400/1980, 1406/1986). Eserde Yemen'deki ve özellikle Resûliler zama-nında faal olan medreselerle buradaki ilmi faaliyetler hakkında önemli bilgiler veril-mektedir. 8. *Meḥâlifü'l-Yemen* (Abû Dabi 2002). Yemen'in belli başlı bölgeleri,

EKVA', İsmâil b. Ali

(إسماعيل بن علي الأكوع)

(1920-2008)

Yemenli tarihçi.

11 Cemâziyelâhîr 1338'de (2 Mart 1920) San'a'nın yaklaşık 100 km. güneyindeki Zemâr şehrinde dünyaya geldi. Yemenli âlim Muhammed b. Ali el-Ekva'n karde-şidir. Babasının kadı olmasından dolayı Kâdî lakabıyla anıldı. Ekva' ilk eğitimi-ne Zemâr'daki Şemsiyye Medresesi'nde başladı. Ardından babası ile diğer aile büyüklerinden ve Yemen'in önde gelen âlimlerinden Kur'an, hadis, fıkıh, nahiv gibi dersler okudu. Dinî ilimlerde çok sa-yıda ulemâdan icâzet aldı. Babasının ve-fatından sonra erken sayılacak bir yaşta Yemen'de mevcut yönetime karşı orta-ya çıkan Ahrâr hareketine katıldı. Bunun